

SIMONA DELIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku

Zagreb, Zvonimirova 17

MATIČINE ZBIRKE ŽENSKIH PJESAMA: STO GODINA NAKON EDICIJE HRVATSKE NARODNE PJESME (1896.-1942.)¹

U članku se želi dati kritički osvrt na Matičine zbirke "ženskih pjesama" s naglaskom na zbirkama baladnih pripovjednih pjesama. Četiri zbirke razmatraju se kao autorska antologija Nikole Andrića. Ukazuje se na njihov povijesni značaj i utjecaj na ovostoljetno proučavanje hrvatskog usmenog pjesništva. Ističe se i njihova današnja aktualnost s obzirom na tipološko-motivsku i metričku raznovrsnost i reprezentativnost građe.

Ključne riječi: hrvatska usmena književnost, ženske pjesme

Dvije godine prije nego što će biti objavljena prva zbirka hrvatskih narodnih pjesamâ, prikupljenih na poticaj Matice hrvatske, dakle 1894. godine, Ante Tresić Pavičić u komparatističkom okviru svojega članka *Prvi pokušaj prispodobe hrvatske narodne poezije sa španjolskom* razmišlja i o Matičinom izdavačkom projektu koji bi trebao uslijediti nakon zamašne akcije prikupljanja građe. Pisac žali što naše narodne pjesme još nisu naišle na adekvatne prijevode na strane jezike pa tako izostaju i komparatističke studije, a još većim problemom nadaje mu se to što naše narodne pjesme "ne znamo i ne možemo radi nevjerojatne množine sakupiti, a nekmoli valjano urediti i ocijeniti" (1894:14). Tresić Pavičić je mišljenja da bi zato najbolje bilo da Matica objavi sve prikupljene pjesme, "ali to ne bi bio njezin zadatak, nego akademije"

¹ Kao osnova za ovaj članak poslužilo je izlaganje pročitano na svečanom sastanku i znanstvenom skupu u povodu obilježavanja stote obljetnice izlaženja "Zbornika za narodni život i običaje" i antologije "Hrvatske narodne pjesme" (1896-1996.), održanome 24. i 25. listopada 1996. godine u palači Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

(1894:15). Ako se Matica odluči na antologijski izbor, što se i tada činilo izvjesnijom mogućnošću, znalca koji se prihvati uredničkog posla odabiranja pjesama iz prikupljenih rukopisnih zbirki čeka odgovoran i težak posao jer će se, po riječima Tresića Pavičića, na odabranu korpusu generacijama proučavati i vrednovati hrvatsko narodno pjesništvo (*ibid.*).

O tome da je Tresić Pavičić — kad je predvidio dug život Matičinoj antologiji — imao pravo, svjedoči i ovaj skup jer je ovostoljetni književnopovijesni, teorijski, antropološki pristupi hrvatskom usmenom pjesništvu ne mogu zaobići. Iako je kriterij odabira pjesama, prema Andriću, u prvih šest knjiga bio uglavnom određen tipološkom i motivskom raznovrsnošću pjesamâ (Andrić 1914:V) — da su uloženi naponi Matičinih urednika urodili i estetski relevantnim izborom, potvrđuje i činjenica da antologijski izbori usmene poezije u našem stoljeću nikako ne mogu "prešutjeti" Matičinih deset zbirki.²

1. Matičine "ženske zbirke": urednički posao Nikole Andrića

Prije nego što će se upustiti u antologičarski zadatak književnik i filolog Nikola Andrić objavio je u *Glasi Matice hrvatske* niz članaka o najvažnijim sabiračima Matičinih narodnih pjesama. Upravo su iz tekstova o Mihovilu Pavlinoviću, Vinku Palunku, Baldu Melkovu Glaviću, Nikoli Tommaseu i dr. kasnije i nastali predgovori Matičinim ženskim zbirkama i brusio se antologičarev ukus. Od Mihovila Pavlinovića preuzeo je zanimanje za "ženski folklor" i brigu oko nadjeljivanja naslova pjesmama jer "pogdjekad samim natpisom možeš kazati zaključnu riječ" (Andrić 1908:106), od Nikole Tommasea "nadu u dalmatinske pjesme" (1909a:19), od Nikole Tordinca zanimanje za bunjevačke "groktalice" (1909b), pjesme hrvatskih Bunjevaca prikupljene uglavnom u Subotici i Baji. Člancima iz *Glasa...* zajednički su i osvrtni na pjesme uglavnom baladnoga značaja koje su ušle u urednikov odabir za antologiju.

U svom konačnom obliku Matičine zbirke tzv. *ženskih pjesama*, kojima je pripala peta, šesta, sedma i deseta knjiga u ediciji (ostale su junačke), otkrivaju da je urednički posao Nikola Andrić obavio iznimno uspješno. Doduše, Nikola Andrić, kao i Luka Marjanović, ponekad se odmicao od u Matičinu uredništvu utvrđenih smjernica da će prikupljene

² Iz "ženskih" zbirki građu crpu i Bošković-Stulli (1964.); Botica (1996.); Delorko (1951; 1956; 1963; 1964.); Dukić (1992.); Perić-Polonijo (1996.) da navedemo samo neke od najvažnijih ovostoljetnih zbirki.

pjesme tiskati "potpuno vjerno" (HNP I; 1896:XX) pa su neke pjesme objavljene u korigiranu obliku.³

Zbirke, čije su objavljivanje od 1909. do 1942. godine prekidali ratovi (o čemu posredno svjedoči i velik broj pjesama o ranjenu junaku koje su ušle u antologijski izbor u zbirci iz 1929. godine),⁴ i čija se koncepcija objavljivanja mijenjala "u hodu",⁵ u konačnom su ruhu ujednačene s ostalima iz Matičine edicije: na kraju svake pjesme brižno su otisnuti podaci o rukopisnim zbirkama iz kojih su pjesme preuzete, podaci o zapisivačima ili prikupljačima, te kazivačicama i kazivačima koji su pjesme kazivali ili pjevali.⁶ Ti su podaci svakako dodatan poticaj našem

³ Na temelju usporedbi Matičinog rukopisa Antuna Hangija i pjesama iz tog rukopisa objavljenih u desetoj Matičinoj zbirci B. Krstić je zaključio da je Nikola Andrić ispravljao nepravilne stihove, mijenjao red riječi, umetao neke stihove, izostavljao druge, unosio jezične i druge ispravke ne donoseći nikakve napomene za unešene zahvate kako je to činio Luka Marjanović (Krstić 1956:249-252).

⁴ "Ženske pjesme" objavljivane su ovim redoslijedom: Hrvatske narodne pjesme (U daljnjem tekstu HNP), knjiga peta (*Romance i balade*), 1909; HNP, knjiga šesta (*Pričalice i lakrdije*), 1914; HNP, knjiga sedma (*Ljubavne pjesme*), 1929; HNP, knjiga deseta (*Haremske pričalice i bunjevačke groktalice*), 1942. Andrić je, osim toga, 1913. godine objavio još jednu zbirku "ženskih pjesama" namijenjenu srednjoškolskoj publici, *Izabrane narodne pjesme*, II, (Ženske), u koju je uvrstio najuspjelije primjere pjesama iz objavljenih Matičinih zbirki, ali i pjesme iz neobjavljenih Matičinih rukopisa.

⁵ Još 1908. godine Andrić najavljuje da će se u "petici" naći "ženske pričalice i balade", u "šestici" "ženske ljubavne", dok bi u devetoj i desetoj knjizi trebale biti objavljene "uskočke i hajdučke" pjesme (Andrić 1908:105). U svojem je konačnom obliku ono što je trebalo biti sadržajem pete knjige, prelio u dvije zbirke (petu i šestu knjigu), a ljubavnim pjesmama pripalo je sedmo mjesto. Posebno izdvojene "haremske pričalice", među kojima su se našle i pjesme koje je Matići poslao Antun Hangi, kao i pjesme Bunjevaca iz Bačke, bit će objavljene nakon dulje stanke u desetoj knjizi iako nisu bile dijelom prvotnoga izdavačkog plana (usp. Andrić, *ibid.*). Antun Hangi je pjesme prikupljene u Bosni poslao zajedno s rukopisom o životu i običajima Muslimana, koji je također trebao biti objavljen u Matičinu izdanju, no autor će ga kasnije sâm objaviti u Mostaru, a zatim i u Sarajevu. O Hangijevim vezama s Matićem vidi Hangi (1990:7).

⁶ Najviše se od takve uredničke prakse udaljuje Matićina "desetica" i to onaj dio koji donosi "haremske pričalice" (br. 1-79). Relativno kasni početak bilježenja imena kazivačica i kazivača pjesama iz Bosne (tek 1886. godine!; prema Maglajlić 1981:144) može djelomično baciti svjetlo na takvo izmicanje od u Matičinu uredništvu utvrđenih pravila. Inače, takvi su izostanci "rodoslovlja" pjesama naknadno poticali polemike oko "kršćanskih" odnosno "muslimanskih" obilježja neke pjesme zbog čega Andrićevo uvrštavanje "haremskih pričalica" u Matičinu antologiju nije prošlo bez osporavanja (v. Maglajlić 1981:140). Iako su se tu našle zabilježene i "prave" bošnjačke balade, Andrić je među njih uključio i pjesme sa Šipana koje potpisuje Krsto Marković, kojima zacijelo i jest mjesto u hrvatskoj antologiji usmenih pjesama (v. npr. HNP10, br. 15, br. 19, br. 32). Uključio je u nju i one pjesme, zabilježene u Bosni i Hercegovini, u kojima nema tekstualnih indicija da je pjesma nastala u muslimanskoj sredini (npr. HNP10, br. 16; br. 57, dijelom i HNP10, br. 5). U zbirku su ušle i one pjesme u kojima se imenovanjem antroponima i etnonima izravnije evocira kršćanska matrica (npr. HNP10, br. 18; br. 26). Neke uvrštene pjesme tretmanom međuljudskih obiteljskih odnosa signaliziraju "kršćanska" obilježja pjesama. Tako su u oblikovanju vijesti o smrti

posezanju za (dostupnim) rukopisnim zbirkama. Posebno su zanimljivi za proučavanje rasprostranjenosti pojedinih usmenoknjiževnih sižea, njihove varijabilnosti, a napomene o pojedinim kazivačima ili kazivačicama omogućuju zanimljive uvide o putovima kojima su se ti sižei širili, posebno kad je riječ o bilješkama o kazivačima ili kazivačicama koji su povezivali zemljopisno udaljene i/ili konfesionalno različite sredine.⁷ No, Andrić se, kako to odaje u svojim člancima iz *Glasa Matice hrvatske*, nije ustručavao u svoje zbirke uvrstiti i "rijetke" primjere pjesama (npr. HNP5, br. 55, br. 97), takve pjesme kojima i nije pronašao varijantne paradigme, a koje zbog neobičnosti sižea ili njegove interpretacije zaslužuju mjesto u antologiji što je do danas ostala najvećom zbirkom "ženskih pjesama", otkrivajući tako i sklonost k individualističkoj orijentaciji u tumačenju načina prenošenja usmene pjesme.

Neke zbirke na kraju imaju i dodatke u kojima se navode za ono doba prilično iscrpni *pregledi i komentari varijanata* što se javljaju u drugim Matičinim rukopisnim zbirkama ili onodobnoj periodici.⁸ Iz aspekta varijabilnosti pjesama posebno je zanimljiva deseta knjiga, u kojoj je Andrić donio varijante pjesama iz pete, šeste pa i sedme knjige, ali ovoga puta s muslimanskim imenima i obilježjima.⁹ Urednik ženskih zbirki otkriva i *osviještenost o recepciji usmenoga pjesništva* u nas, pa je u slučaju nekih pjesama za svoju antologiju ženskih pjesama birao ako i manje uspjele, a ono manje poznate inačice pjesama. Mislimo pri tom na

muslimanskog junaka gavrani mnogo grublji nego kad je riječ o kršćanskome junaku (usp. HNP10, br. 25, HNP5, br. 64, br. 65 sa HNP5, br. 67; vidi i HNP10, br. 60). Toj struji priključuju se i pjesme koje svojom tematskom građom i ne otvaraju postavljeno pitanje (tako npr. u pjesmi o muslimanskom junaku kojega ni majka ne može otkupiti iz sužanjstva jer je pogubio bana (HNP10, br. 30). I pjesma HNP10, br. 48 o buli koja ne žali smrt svojega muža, koji ju je istjerao "o Božiću, danu studenome", što je bila iznimno omiljena i među šipanskim kazivačicama (v. HNP5, br. 110, i HNP10, br. 47), čini se da se izdvaja iz "orijentalne matice" bošnjačke balade (kao i HNP10, br. 58 o Mari i Anici koje u Mostaru ne mogu proći ulicom od "sevdaha" momaka i djevojaka). Unatoč nedvosmisleno političkom kontekstu prisvajanja bošnjačke balade u antologiju hrvatskih usmenih pjesama, "desetica" omogućuje proučavanje različitih odnosa prema "orijentalnoj matici" i nijansiranje spoznaje kako su "izvjesni orijentalni tragovi" zamjetni u hrvatskoj baladi iako ostaju "površinski i ne zadiru dublje u bit pojava" (Maglajlić 1983:30).

⁷ Takve su npr. Palunkove kazivačice Janja Vlahinić, "katolička starica" od 80 godina iz Ravnoga, koja je bila "pripukla siromašica pa je zimi odlazila u Ljubinje da tamo u turskim kućama čuva djecu i tako se održi u životu. Od bulâ je naučila većinu svojih pjesama kao i njena drugarica Jela Bukvić Perinica..." (usp. Andrić 1908:130).

⁸ Takve "dodatke" dobile su od tzv. "ženskih" zbirki peta i šesta knjiga, a sedma ih donosi tek za neke pjesme, dok su u desetoj, koja kao zbirka u cjelini funkcionira kao "dodatak", varijante izostale.

⁹ Pjesama iz "desetice" koje su zapravo varijante pjesama iz prethodnih zbirki "ženskih pjesama" ima dosta: HNP10, br. 42 (HNP5, br. 155); HNP10, br. 44 (HNP5, br. 80); HNP10, br. 45 (HNP5, br. 6); HNP10, br. 47 (HNP5, br. 110); HNP10, br. 53 (HNP6, br. 44) i dr.

urednikovo uvrštavanje kultne *Asan-aginice* zabilježene u Dalmaciji iako sa sretnim raspletom u Andrićevu odabiru (HNP5, br. 109), ali i na uvrštavanje pjesme o zloj snahi poznatije pod naslovom *Bog nikom dužan ne ostaje*; v. HNP5, br. 76) ili slavonske inačice čuvene balade o Omeru i Merimi (HNP5, br. 175).¹⁰

Urednik "ženskih" zbirki svoje je zbirke popratio predgovorima u kojima će lucidnim zapažanjima zacrtati smjernice kojima će se voditi i kasnija proučavanja hrvatskoga usmenog pjesništva. Andrić je tako među prvima u nas naglasio ulogu žena u očuvanju usmene tradicije uspoređujući takvu njihovu ulogu s onom koju žene imaju u drugim europskim i neeuropskim kulturama (1909:XIII), a kasnije će potvrda Andrićeva zapažanja stići i od Murka (Murko I 1951:56) i Delorka.¹¹ Velika zastupljenost pjesama iz obalnoga i otočkoga pojasa — dijelom odraz prikupljačkog odaziva Matičinu pozivu, a dijelom urednikove sklonosti upravo za usmeno pjesništvo te regije — čini Andrića vjesnikom dvadesetostoljetnih terenskih istraživanja.¹² Osim toga, taj Matičin urednik po prvi put svraća pozornost na dob kazivačica kao važan prateći čimbenik kontekstualne izgradnje žanra (1909:XII-XIII). "Pjesme starinske" baladnoga značaja iz Matičine "petice" i "šestice" uglavnom su kazivale starije žene, pa Andrić i opet anticipira važnost koju će pitanjima roda i dobi pridavati suvremenija tumačenja folklornih žanrova (usp. Zumthor 1990:67-68).

2. Klasifikacija "ženskih pjesama": vukovska i univerzalna žanrovska nomenklatura

Klasifikatorski posao urednika Andrić je obavio oslanjajući se uglavnom na subjektivnu i intuitivnu žanrovsku svijest dotadašnjih antologičara. Pristajanje uz vukovsku klasifikaciju, a tako i podjelu pjesama na "muške" i "ženske", kojima je autor još pridometnuo vlastite kovance

¹⁰ Andrić je i pisao o pjesmama srodnima *Asan-aginici* (1975:439-443). Iz njegovih članaka u *Glasi Matice hrvatske* doznajemo da je aktivno sudjelovao i u polemikama onoga doba. Na pristran karakter njegove rasprave, kao i one njegovih protivnika, o Alačeviću i Karadžiću, ukazala je Maja Bošković-Stulli (1978:315).

¹¹ Delorko je na više mjesta isticao važnost ženskoga folkloru za očuvanje "starinskih" pjesama. V. npr. Delorko 1969: IX-X.

¹² Više od 40% pjesama iz "ženskih" zbirki potječe iz Dalmacije, pri čemu se posebno izdvajaju neki lokaliteti (otoci Hvar, Brač i Korčula, Makarsko primorje, te vrsnoćom i brojem iznimno zanimljiv elafitski otočić Šipan). U rukopisne izvore za ove "ženske zbirke" ušlo je šezdesetak rukopisnih zbirki, pri čemu je najraznovrsnija po broju konzultiranih rukopisa Matičina "petica", a među njima se opet brojem osobito ističu pjesme iz Glavičeva i Pavlinovičeva rukopisa, ali i one iz Muratove i Palunkove zbirke s obzirom na postotak pjesama koje su ušle u antologiju iz tih kvantitetom ne preopsežnih, ali vrijednih i zanimljivih rukopisa.

"polumuških", odnosno "poluženskih" pjesama, što bi trebale označiti "pjesme na međi" prema vukovskome nazivlju, nije mimoišla kritika. Tako Matiju Murka najviše iznenađuje ta ovisnost o Vuku u Nikole Andrića, "koji je stekao odličnu romanističku naobrazbu u Beču i Parizu i koji je temeljito poznao evropske literature" (1951:56). Murko je istaknuo da "vukovsku" podjelu na "junačke" i "ženske" pjesme iz 1823. godine, u kojoj se miješaju razni kriteriji (etnografski, književnoteorijski), ponajviše "miniraju" lirsko-epske usmene pjesme kojih je najveći broj upravo u Andrićevim zbirkama (*ibid.*).

Žanrovska intuitivna svijest Andrića, koji pod zajedničkim nazivnikom "ženskih pjesama" može okupiti i lirske i epske pjesme,¹³ ali i one "na međi", ne promašuje kad je u pitanju tematski kriterij odabira. Svjestan poteškoća što ih za u ono doba uobičajenu klasifikaciju usmenih pjesama predstavljaju pjesme pomične i fluidne žanrovske granice, za koje će se kasnije ustvrditi da ih kazivačice "pričaju prema trenutnom raspoloženju — jedanput u kraćem, drugi put u duljem obliku",¹⁴ Andrić je uglavnom dosljedan u prosijavanju "junačke" i "nejunačke" građe pjesama. Tako će se u urednikovim "ženskim" pjesničkopripovjednim zbirkama (HNP5,6,10) posebno istaknuti dva tematska kompleksa koji se jednim dijelom mogu prepoznati i u "sedmici", zbirci izrazitijega lirskog opredjeljenja. "Petica" će tako imati najveći broj pjesama o bračnim i obiteljskim konfliktima, dok će "šestica" preuzeti pjesme o ženskim junačkim podvizima (usp. Braun 1963:154). "Desetica", čija koncepcija odabira kombinira tipološku raznovrsnost s užim regionalnim kriterijem, bilježi pjesme i jednog i drugog tematskoga kruga. Andrić je, k tome, pjesme u svim zbirkama podijelio u kola koja se ponekad poklapaju s određenim tipološkim krugovima iako im je glavna svrha "da olakšaju čitanje". Jedino je u "sedmici" Matičin urednik pjesme razdijelio na podskupine: "djevojačke", "momačke", "porodične", "pričalice", "šaljive i satirične" pjesme, među kojima će se, osobito kad je riječ o trećoj i četvrtoj skupini ("porodične", "pričalice"), naći veliki broj pjesama novelističkoga i baladnog značaja.

Andrić, doduše, miješa "emski" i "etski" pristup žanru upotrebljavajući "termine" koji mogu pripadati i tradicijskoj zajednici (npr. "groktuše", za razliku od "pričalice"),¹⁵ markira pjesme "orijentalnog

¹³ Dulje pripovjedne pjesme s nekoliko stotina stihova Andrić najviše preuzima iz Muratova, Pavlinovićeve i Glavićeve rukopisa.

¹⁴ V. uvodnu bilješku u Stjepan Stepanov: *Narodne pjesme Dubrovačkog primorja, dijela Pelješca i otoka Šipana* (1963), IEF rkp 442.

¹⁵ Prije Andrića Kuhač se služi nazivom "pričalice" u zbirci *Južnoslovenske narodne popievke* (knj. IV, 1881). Za Andrića su to pjesme "koje pričaju i opisuju 'ženski' događaj bez tragičkog i tužnog završetka. Dakle pjesme, koje se ne mogu ubrajati među balade i romance, a svojim osnovnim karakterom nikako ne spadaju među

drugog"/o "orijentalnom drugom" izdvajajući ih u zasebnu zbirku ("haremske pričalice"),¹⁶ no temeljno razlikovanje pjesama na one "junačkoga" i "nejunačkog" sadržaja čine Andrićevu klasifikaciju u sve četiri zbirke postojanom pa i danas omogućuje znanstvenu recepciju naziva "muške" i "ženske" pjesme. Andrićevsko pojmovno polje, koje se ne udaljuje od vukovskoga, podsjeća na suvremene distinkcije između tzv. "muškoga" i "ženskog" pisma. Da je shvaćanje ženskih pjesama Matičina urednika bliže poetičkoj nego spolnoj kategoriji kazivača, koju ima na umu Murko u svojoj kritici Andrića, potvrđuju "ženske pjesme" mladića s Hvara, Lastova, iz Imotske krajine, ali i prave epske pjesme kazivačica (osobito Kate Murat-Palunkove i Glavićeve kazivačice Anice Begin).¹⁷ Sâm će Andrić istaknuti u jednome od svojih predgovora da činjenica "da li je pjesma zapisana iz muških ili ženskih usta, ne mora sama sobom navoditi na zaključak da je pjesma muška ili ženska" (Andrić 1914:VIII).¹⁸

junačke." (1914:V). Andrićevo shvaćanje "balade i romance" tako je bliže Vrazovu nego Markovićevu poimanju žanra. V. fusnotu 19.

¹⁶ Naziv "haremske pričalice" Andrić preuzima od Antuna Hangija, koji pjesme što ih je prikupio naziva "haremskim narodnim pjesmama" (Hangi 1990:34). To su pjesme koje se kazuju u "haremu" (kući u kojoj živi obitelj bogatijih begova, aga i trgovaca za razliku od *selamluka* (v. Hangi 1990:60), dakle obiteljske pjesme uglavnom gradskih Muslimana. Uopće, utjecaj Hangijeva *Života i običaja Muslimana u Bosni i Hercegovini* na "deseticu" vidljiv je i u antologičarevu odabiru pjesama o Muslimanima kao i u komentarima koji ih nastoje približiti hrvatskom čitatelju (npr. u komentaru o mnogoženstvu u Muslimana, v. HNP10, br. 53; ili o "pokrivanju" muslimanske žene, v. HNP10, br. 36). Andrićeva zbirka tako katkad naliči Hangijevoj knjizi ilustriranoj narodnim pjesmama. Jednako se zamjerke upućene Hangiju dijelom mogu prenijeti i na Andrića. Primjedbe upućene Hangiju ciljale su na njegovo jednostrano prikazivanje bosanskih Muslimana, jer je opisivao uglavnom život gradskih Muslimana, u kojih je orijentalni utjecaj bio jači nego na selu (Hangi 1990:13). I Andrić se u desetoj knjizi otklanja od uređivačkog postupka kakav je primjenjivao u ostalim zbirkama koje su bile raznovrsnije u izvorima i/ili društvenim statusima iz kojih su potjecale.

"Groktalice" ili "groktuše" pripadaju domaćoj taksonomiji Bunjevaca, koji tim nazivima označuju svoje pjesme jer za pjevača "koji 'lipo piva', vele, da mu glas 'sve grokti' (trepeće)" (Andrić 1942:5-6).

¹⁷ Statistička analiza junačkih pjesama, "pjesama na međi" i lirskih ženskih pjesama koju je na reprezentativnom uzorku građe, u koju su ušle i pjesme iz Matičine antologije, izvela Mary P. Coote, pokazala je da se na semantičkoj razini "ženske pjesme" od "junačkih" razlikuju po učestalosti rabljenoga vokabulara u trima pojmovnim poljima (1. Obitelj/Zajednica; 2. Radnja/Kretanje; Predmetni svijet/Tijelo i 3. Društvene sankcije). Razlike uočene u prvom semantičkom polju koji razdvaja "ženske" i "junačke" pjesme prema usredotočenosti na obitelj i privatni život pojedinca u baladi, odnosno na javni život redovito muškoga protagonista u junačkoj pjesmi, preslikavaju se i na preostala dva semantička polja. Autorica je tako pokazala da su "pjesme na međi" na semantičkoj razini bliže "ženskim pjesmama" nego "junačkim" (V. Coote 1977:335-337).

¹⁸ Paul Zumthor, pišući o "ženskoj usmenosti" (*feminine orality*) i o razlikama između "muškog" i "ženskog" pjesničkog jezika (1990:68-69), ističe kako su distinkcije

Međutim, Andrić će se poslužiti i univerzalnom taksonomijom. Tako će za lirsko-epske pjesme, kojih je najveći broj u Matičinoj "petici", istaknuti da se "najbolje pokrivaju imenom *romancâ i baladâ* europske poezije" (1909:XIII). Andrić je tako, nakon dulje stanke, ponovno aktualizirao terminološki par "balada i romanca" u genološkom pojmovnom polju u koje ga je u domaću književnu terminologiju uveo Stanko Vraz.¹⁹

No, "polumuške" ili "ženske" pjesme — gotovo tisuću pjesama (959 pjesama + varijante) — koje su ušle u Andrićev izbor u ove četiri zbirke, za nas su višestruko značajne. Znalac koji se odluči svoja znanja o građi stjecati na Matičinoj antologiji, naći će u "ženskim" zbirkama pouzdanog i temeljitog vodiča u *žanrovski repertoar* hrvatskih usmenih pjesama široke

između jednoga i drugoga uglavnom ostale virtualnima te dobijaju različite interpretacije u različitim kulturama. Klasifikacija pjesničkih žanrova s obzirom na rod može biti uvjetovana podjelom rada. U nekim su društvima, međutim, razlozi muško-ženske žanrovske podjele religiozna vjerovanja ili je, opet, uvjetuju psihosociološke tendencije ("politički i vladarski razlozi"). Tako je na primjer usmena poezija o *gauchima* u Brazilu, Urugvaju i Argentini isključivo u domeni muškaraca iako nije tako u Čileu, a tijekom 19. stoljeća, kad je španjolska romanca uvedena u Brazil, smatralo se da je to isključivo "muški" posao. Zumthor, međutim, opaža da ljubavne pjesme najčešće izmiču takvim podjelama uloga čak i kad je diskurz tabuiran (npr. erotskim temama) pa se ljubavne pjesme nalaze s "onu stranu" i izvan izravnoga utjecaja socioloških silnica. To vrijedi ne samo "za poljsku Galiciju i Srbiju, u kojima su zbirke usmene poezije u 19. stoljeću nazvane 'ženskim pjesmama' dok je termin 'muške pjesme' bio rezerviran za junačke pjesme" (1990:69), nego i za druge europske usmenopjesničke tradicije u kojima postoji duga tradicija erotskih "ženskih pjesama" (npr. germanske *winileodos*, portugalske *cantigas de amigo*) (ibid.). William Entwistle također uzima u obzir rod kad priznaje postojanje "međuprostora" između epskih i lirskih pjesama koje popunjavaju ljubavne pjesničke pripovijesti što su zajedničke i muškim i ženskim kazivačima (1951:322). No, zanimljivo je da razliku između "ženskih" i "muških" pjesama pokušava interpretirati i u konfesionalnom ključu jer, prema tom autoru, najviše "ženskih pjesama" ima za svoje protagoniste junake s muslimanskim imenima koji "udvaraju i tuguju zbog nesretne ljubavi na ženski način" (ibid.).

¹⁹ Onime što će postati "nerazdvojni" terminološki dvojac, prvi se koristi Stanko Vraz 1841. godine. On je u pretince balade i romance razdijelio pjesme u svojoj zbirci *Glasi iz dubrave žerovinske* i to sa sviješću o pojmovnom polju "romance" u španjolskom usmenom pjesništvu. Prema Stanku Vrazu balada je isto što i romanca samo u drukčijemu metričkom ruhu i u romanskim tradicijama (Vraz 1841:101). Kasnije će Franjo Marković promijeniti takvo shvaćanje razlikujući baladu i romancu s obzirom na sretan ili nesretan rasplet (usp. Marković 1899:125) kakva se terminološka praksa uglavnom održala (usp. Solar 1994:196). Danas je naziv romanca, kao relikvija romantičarske recepcije španjolske romance, čini se, izubio svoj razlog postojanja u usmenoknjiževnoj terminologiji, a postoji potreba da se nazivom balada, nakon što se teško oslobodio aure koju mu je podarila umjetnička balada (ne samo u domaćoj nego i u europskoj baladistici), označi kraća pripovjedna pjesma u najširem luku pokrivajući svojim pojmovnim poljem i pripovjedne pjesme neeuropskih tradicija (govori se npr. o egipatskoj i japanskoj baladi). Najčešće se o baladi govori imajući u vidu međunarodnu rasprostranjenost motiva i sižea (v. Schirmunski 1961:102 i d.), a zatim i specifičnu zaokupljenost obiteljskim temama.

žanrovske protežnosti. Kako zbirke u rukama istoga urednika međusobno komuniciraju, u prilici smo da posebno za potrebe književnopovijesnog diferenciranja na koherentnom korpusu pjesama iščitamo žanrovske značajke pojedinih vrsta (usmene lirske pjesme, pripovjedne pjesme baladnoga i epskog uobličjenja) i to na temelju usporedbe pjesama istoga ili sličnog tipološkog i motivsko-tematskog kruga. Takvi komparatistički uvidi postaju to više dragocjeni jer su pjesme zapisane u približno istome vremenskom odsječku (pa pružaju sinkronijski uvid u stanje usmenoga pjesništva u drugoj polovici 19. stoljeća) i prikupljene u velikom teritorijalnom luku. Tako ćemo, na primjer, pjesme s motivom nesretnih svatova ili zle svekrve u Matičinoj "petici" naći u baladično strukturiranom obliku u pjesmama od stotinjak stihova, dok će u Matičinoj "sedmici" one biti svedene na narativni "zametak" kratkih dijaloških lirskih balada.²⁰ Raznovrsnost i reprezentativnost pjesama cijele Matičine edicije omogućuje i revaloriziranje poznate teze Aloisa Schmausa o područjima s epskom, lirskom ili baladnom dominantom (usp. Schmaus 1971).

3. "Zanemareni žanrovi": tipološko-motivska i metrička raznovrsnost

Andrić je među prvima upozorio i na problem zanemarenih i favoriziranih žanrova. I dok se velika pozornost poklanja junačkim pjesmama, prema Andriću, "naše romane i balade, koje su s Fortisovom dalmatinskom 'Asan-aginicom' upravo i skrenule pažnju Europe na nas, stoje, kao siročad, u zapečku i čekaju, da se i na njih netko smiluje" (1929:VII). Već nabrojanim vrsnoćama Andrićeva izbora svakako treba pridodati i *veliku zastupljenost pripovjednih pjesama s međunarodno raširenim sižeima*, koje otkrivaju urednika koji dobro poznaje tipološke repertoare i drugih usmenih tradicija pa se i on, poput Tresića Pavičića, nada komparativnim uvidima.²¹ Tako se Andrićeve zbirke ne otvaraju komparativnim proučavanjima samo unutar tzv. balkanske baladne zone s kojom, dakako, zbog jezične permeabilnosti dijele najznatniji dio svoga tipološkog repertoara, nego i onim komparatističkim uvidima koji uzimaju u obzir središnju baladnu zonu (utjecaje koji su mogli prodirati u Hrvatsku sa

²⁰ Usp. npr. HNP7, br. 261 i HNP5, br. 80 s HNP5, br. 79 za obradu motiva smrznutih svatova. Usp. i HNP7, br. 387 s HNP5, br. 155 za motiv mačehe/strine koja zlim postupanjem skrivi utapljanje djevojke i različita dulja ili kraća varijantna uobličjenja toga tipa. Objke navedene pjesme zabilježene su u zoni koju Alois Schmaus naziva "baladnom".

²¹ Tresić Pavičić opredijelio se za španjolsku narodnu pjesmu. Prema njegovim riječima znalac koji se upusti u proučavanje hrvatske narodne pjesme "treba da dobro poznaje bar španjolsku narodnu pjesmu, da vidi u čemu je to izdanje dobro, a u čemu slabo, da prisposdobi duh, veličinu i ljepotu njezinu sa našom" (1894:14-15).

sjevera, preko Slovenije i Mađarske). Naći ćemo među "ženskim" pjesmama i međunarodne motive, koji su mogli stizati i iz romanskih, osobito talijanske, usmenopjesničke tradicije. Takvih pjesama s međunarodno raširenim temama i motivima ima ponajviše u šestoj knjizi, iako su zastupljene i u "petici", u "sedmici" i u "desetici". Domaće verzije tih pjesama, kakve možemo naći i u talijanskim, francuskim i španjolskim zbirkama, signaliziraju da su se "strani" siže mogli ukorijeniti u hrvatsku usmenoknjiževnu tradiciju i zbog sličnoga društveno-povijesnog konteksta njihova nastanka. Naći ćemo tu pjesme o ženi koja tijekom muževljeve odsutnosti trpi svekrvino ugnjetavanje (zla svekrva), pjesme o djevojci-amazonki i druge pjesme s motivom preodijevanja žene u muškarca (npr. o ženi koja preodjevena prati muža u vojsku), balade o prepoznavanju brata i sestre, o mužu koji iskušava vjernost svoje "ljube", o mužu na svadbi svoje žene i mnoge druge.²²

Takvi motivi, kakve nalazimo i u mediteranskom usmenom pjesništvu, u nas su mogli imati i šaljive obrade kao u pjesmi o zamjeni muško-ženskih uloga u kojoj je u Budimu junacima "na zlo pošlo" pa sada oni "vezak vezu" dok djevojke "Budim zidaju" (HNP7, br. 247). Upravo je skupina šaljivih ili satiričnih pjesama, kojoj pripada i spomenuta pjesma o Budimu, ali i pjesme o "ljubavnom osvajanju" u kojemu djevojka nadmudri mladića, i potaknula Olinka Delorka da naše usmene lirsko-epske pjesme usporedi s jednim dijelom španjolskih romancâ u kojima se prema tradicionalnom i romantičarskom shvaćanju žanra život gleda s "vedrije strane" (usp. npr. Delorko 1969:XVIII).²³ Ta je skupina, kojoj se

²² Evo još nekih tema i motiva prisutnih u Andrićevim zbirkama koje računaju na užu ili širu međunarodnu rasprostranjenost: uziđavanje živog bića u građevinu, obljava djevojke na prijevaru — prerušavanjem, namamljivanje djevojke na brod i otplovljavanje, prerušavanje u fratra, trovanje dragoga, nekažnjeni preljub, biljke koje izrastu na grobovima nesretnih ljubavnika, spašavanja iz tamnice čudom, djevojka iz protivničkog tabora spašava junaka iz tamnice, zlosretno udana, "mali muž" kojega žena otprema u vojsku i dr.

Među tim pjesmama moguće je razlučiti pjesme koje otkrivaju bliže i dalje genetske srodnosti s romanskom usmenopjesničkom tradicijom (siže o djevojci-amazonki; nekažnjenom preljubu, dijelom i siže o spriječenom incestu), ali i tipološke sličnosti koje su različitim usmenim tradicijama zajedničke iako bez izravne srodničke povezanosti (muž na svadbi svoje žene, zla svekrva, zla maćeha i dr.). Te su sličnosti ponekad uvjetovane i povijesnim analogijama (npr. djevojka iz protivničkog tabora oslobađa junaka iz tamnice u španjolskoj romanci i hrvatskoj pripovjednoj pjesmi). O crticama iz povijesne zbilje koji podupiru domaće pjesme o preoblačenju djevojaka u muško ruho i odlazak u borbu s protivnicima kao i o kršćansko-muslimanskim ljubavnim mezalijansama (vidi Banović 1928:216-221; 223-224).

²³ Oblikovanje takva shvaćanja romance puno duguje romantičarskom mitu o španjolskom "drugom" jer prema omiljenoj uzrečici, koju je skovao Alexandre Dumas, Afrika počinje već u Pirinejima. I naš proučavatelj, ali i pjesnik balada Franjo Marković, pridružuje se romantičarskom doživljaju Španjolske: "Kad čujemo imena Granade i Seville, Toleda i Cordove, kako da nesnivamo o šumah paomskih kroz kojih

u sedmoj knjizi posvećuje poseban odjeljak, zanimljiva i s obzirom na intertekstualni (subverzivni) dijalog u koji stupaju s usmenom tradicijom u vidu naprimjer šaljive obrade teme zle snahe (HNP7, br. 446), pjesama s motivom "mal maritato": nesretno oženjenoga muža (HNP7, br. 457), ili pak pjesama u kojima djevojka uspješno odbija majčine kletve protukletvama (HNP7, br. 285), pa i onih u kojima svekrvina kletva upućena budućoj snahi jest želja da je sin dovede kući (HNP7, br. 253).

Andrić je tako svojim izborom šaljivih, i onih "momačkih" i "djevojačkih" pjesama, u kojima je jedina briga lirskih muških i ženskih subjekata ljubavna, ublažio prilično "mračno" intoniranu petu knjigu "balada i romanci". Ta prva zbirka *ženskih pjesama* objavljena 1909. godine do danas je ostala nenadmašena antologija tragičnih baladnih pjesama u nas (iako ćemo balade naći i u Matičinoj "jedinici").²⁴ U toj je zbirci najzastupljenija skupina obiteljskih balada sa 70% od ukupnog broja pjesama,²⁵ a među njima opet najistaknutije mjesto zauzimaju podskupine "smrt obiteljskih članova", "nezahvalnost i loši postupci unutar obitelji", "ljubomora i klevetanja" te "ubojstvo i pokušaj ubojstva". Tragične rasplete tih pripovjednih pjesama određuje shvaćanje ljudskog života kao igre hirovitih sila sudbine ili je nesretan ishod zapleta rezultanta

vrške stara priča šušti i zuji. Pod sjenom paome uz cvietnu obalu Vege vidimo vite Andaluskinje, gdje izbijaju melodijne zvuke iz gitare il vatren ples kakušu igraju uz zveket kastanjeta. Vidimo mrke samostane, kruta djela španjolske krvne osvete, divne crkve, ruže, bistre vrutke, biser, starodavne divote i crne oči. Neki pisac veli, da je Španija kita cvieća na grudih Europe" (1896:768). I dalje: "Lice Europe (tako Španjolci zovu svoju zemlju) ozbiljno je i sjetno, mrkogledno, al uvijek uzvišeno. Uz obale morske i riečne zemlja je bujna, cvietan perivoj - raj. Al ima i strahotnih prediela. Strme klisure nad oblake se penju, a još nad njimi viju se orlovi i jastrebi (...). Pa ipak je Španija krasna i divna. U toj mrkosti njenoj, prirodnoj tvrdoj goloti ima neka uzvišenost, neizmjernost. Narav zemlje uči nas poznati i narod onaj, njegov plameni ponos, ledenu smjelost, dubok mir, strašnu strastvenost"(1869:769). Za razliku od mračnih i tajanstvenih sjevernjačkih anglo-škotskih i skandinavskih balada, španjolska se usmena pjesma, iz perspektive "europskog Zapada" u doba romantičarske recepcije španjolskog usmenog pjesništva, doživljava egzotičnom: "senzualnom", "vedrom", gotovo "orijentalnom", u svakom slučaju dovoljno "drugom" da uspostavi književni termin "romance" koji će još dugo biti smatran izrazom posve drukčijeg *Volksgeista* od onoga koji se otkrivao u zapadnome europskom pripovjednom pjesništvu. Takva recepcija imala je za posljedicu stvaranje posebnih toposa i u samoj španjolskoj umjetnoj književnosti, koja je mnogo slobodnije i priznatije tražila inspiraciju u usmenoj i pučkoj književnosti (npr. u stvaranju toposa "zaljubljenog Maurina").

²⁴ Neki od poznatih baladnih sižea nalaze se i u prvoj knjizi Matičine antologije: mrtvi brat dolazi po sestru; brat hajduk iz neznanja ubije svoga brata. Takvih međunarodno raširenih sižea ima i u drugim zbirkama: u "dvojci" na primjer nalazimo balade o spriječenom incestu između brata i sestre itd.

²⁵ O freiburškom klasifikacijskom sustavu v. različite sveske "Kommission für Volksdichtung", koje je objavio R.W.Brednich, et al., [1]-6. Arbeitstagung über Fragen der europäischen Volksballaden, 6 sv., Berlin, [1967], 1969, 1970; Freiburg in Briesgau, 1972, 1973, 1975.

loših međusobnih odnosa unutar obitelji. Zajednica putem balada izražava svoje zgražanje i osupnutost nad mračnom stranom ljudske prirode, a u Matičinoj "petici" nižu se jedna za drugom balade o najrazličitijim ljudskim prijestupima i zločinima: klevetanju i omražavanju, ubojstvu iz nehata i s predumišljajem, krvnoj osveti i incestu, infanticidu i fratricidu i sl. Poetika groze, koja u baladi nesumnjivo ima i katarznu funkciju, što omogućuje apsorpiranje užasnog događaja koji bi mogao poremetiti harmoničan život zajednice, poseže u tim pjesmama, vidimo u toj zbirci, i za dodatnim pojačavanjima: multipliciranje smrti (npr. u baladi *Sedam grobova*, HNP5, br. 55), kompozicija u kojoj je ponavljanje — u najuspjelijim baladama, lišeno epske zalihosti pa služi postizanju dramatičnosti pripovijedanja, kao i činjenica da se zločini odvijaju u najužem krugu obitelji. Balade tako, za razliku od junačkih pjesama, koje potvrđuju onaj socijalni red u kojemu zajednica jedino i može funkcionirati, dopuštaju prijestup. One su dijelom anarhične jer ukazuju i na druge modalitete života, pored općih interesa zajednice kojima se podređuju heroji iz junačkih pjesama. "Ženske pjesme" za svoje protagoniste uzimaju najčešće žene, koje su tipizirane i određene svojom ulogom u životu obitelji, vrlo rijetko i sudjelovanjem u životu šire zajednice. Žena je "supruga", "kći", "sestra", "svekrva", "maćeha", "inoča", "milosnica", "zaova", "nevjenčana majka" i sl., ali i takva, bez znatnijih osobnih atributa, često neimenovana, prikazana je u čitavoj lepezi različitih psiholoških stanja koja se oblikuju u odnosu na druge muške ili ženske protagoniste, ili njezinu užu obitelj.

Uvrštavanje balada senzacionalističkoga tona "crne kronike", koji dopušta razmatranja toga žanra u nekim njegovim realizacijama i kao svojevrsnoga "trivijalnog žanra" usmene književnosti (što potvrđuje i često prešućivanje "ženskih pjesama" u repertoaru muških kazivača), Andrić je u svojem izboru uspješno uravnotežio pjesmama zamjetne estetske kakvoće "brzoga" pripovijedanja. Upotreba metaforičkog jezika u tim pjesmama, koji uspješno zamjenjuje pripovjedne funkcije, daje im zgusnutost, ali i obilježja "nagovještaja" ili "tajanstvenosti". Takav pjesnički jezik dolazi posebno do izražaja u motivima "slanja lažne vijesti" u kojima vijest o smrti dobiva poseban tretman: kao vijest o ženidbi sina u tuđini ili, ako je riječ o ženskom protagonistu, kao molba da se junakinji pošalje "košulja od jada".²⁶ Protagonisti balada, međutim, metaforički jezik razumiju, pa žena zna da mužev poziv da zajedno u gori beru "drobno cvijeće i murtile" u jednoj pjesmi iz Matičine "petice" (HNP5, br. 99) jest poziv na njezino smaknuće, kao što braća razumiju izgovor sestrina muža kojem je mač krvav jer je ubio "kosmaticu" (ibid.). Protagonisti tih pjesama ispravno

²⁶ V. npr. HNP5, br. 188; br. 25 i HNP5, br. 168.

razumiju i motiv *impossibile*, ali taj jezik osposobljava i slušatelja/čitatelja za razumijevanje tragičnih raspleta kao kad o majčinoj tuži za mrtvim sinom doznajemo putem cvijeća koje je uvenulo u njezinu vrtu (HNP5, br. 97).

Zbirke omogućuju i *pregled nad metričkim repertoarom* hrvatskih usmenih pjesama. Među Andrićevim zbirkama metrički je daleko najraznovrsnija lirski "sedmica". I peta je knjiga šarolikija s obzirom na metrički profil pjesama. Iako će u svim zbirkama dominirati epski deseterac s više od 80% zastupljenosti (82,27%), osobito ćemo u sedmoj knjizi naići i na pjesme drukčijega metričkog ruha. U "ženskim" zbirkama nakon deseterca raznosložnih članaka najzastupljeniji će biti simetrični osmerac (10,74%), a zatim u manjem broju i ostali stihovi.²⁷ U "sedmici" pjesme će često pratiti srok, ili umjesto rime za usmenu poeziju karakteristična muška ili ženska asonanca. Andrić je u svoju zbirku "balada i romancâ" uvrstio i jednu pjesmu tzv. *dugoga stiha*, pa je među prvima u nas uključivanjem bugarštice u antologiju lirsko-epskih pjesama ukazao na njihov baladični značaj.²⁸

Po mnogostrukim svojim vrsnoćama Andrićeve zbirke i nakon jednoga stoljeća opravdavaju povjerenje koje je tome uredniku ukazala Matica. Predviđanja Tresića Pavičića da će se na Matičinoj antologiji naraštajima proučavati pjesništvo, ispunila su se, a Andrićeve četiri zbirke "ženskih pjesama" i danas su nezaobilazan izvor građe i dragocjeno stjecište spoznaja.

²⁷ Ostali stihovi iz ženskih zbirki raspoređeni su u ovim postocima: "rjeđi osmerac" (1,98%), trinaesterac (1,14%), mješoviti stihovi (0,93%), sedmerac (0,72%), jedanaesterac (0,62%), dvanaesterac (0,52%), lirski deseterac (0,41%), šesterac (0,41%), četrnaesterac (0,10%), bugarštički stih (0,10%). Takav metrički "rendgenski snimak" ženskih zbirki uglavnom se poklapa s Maretićevim uvidom o "metrici naših narodnih pjesama" jedino što Maretićeva metrička hijerarhija prednost daje trinaesteru (4+4+5) nakon epskog deseterca (4+6) i "običnog osmerca" (1907:18).

²⁸ Andrićevi prethodnici u "otkriću" baladnih obilježja bugarštica jesu Bogišić (1878:2) i Marković (1899:187-190).

NA VEDENA LITERATURA

- Andrić, Nikola. 1908. "Sabirači 'Matičinih' hrvatskih narodnih pjesama". *Glas Matice hrvatske* 13:105-108; 16-17:129-132; 19:156-159; 20: 164-167.
- Andrić, Nikola. 1909. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga 5* [HNP5]. Zagreb: Matica hrvatska.
- Andrić, Nikola. 1909a. "Nikola Tommaseo. Prilog člancima 'Sabirači Matičinih Hrvatskih narodnih pjesama'". *Glas Matice hrvatske* 3-4:17-20.
- Andrić, Nikola. 1909b. "Nikola Tordinac. Prilog člancima 'Sabirači Matičinih Hrvatskih narodnih pjesama'". *Glas Matice hrvatske* 9: 65-67.
- Andrić, Nikola. 1913. *Izabrane narodne pjesme, II (Ženske)*. Zagreb: Književna izdanja Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora.
- Andrić, Nikola. 1914. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga 6* [HNP6]. Zagreb: Matica hrvatska.
- Andrić, Nikola. 1929. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga 7* [HNP7]. Zagreb: Matica hrvatska.
- Andrić, Nikola. 1942. *Hrvatske narodne pjesme, knjiga 10* [HNP10]. Zagreb: Matica hrvatska.
- Andrić, Nikola. 1975. "Motiv Hasan-aginice". U: *Hasanaginica 1774-1974*, Sarajevo: Svjetlost, 439-443. [Prvi put u *Narodnim novinama*, 1909]
- Banović, Stjepan. 1928. "Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 26:193-256.
- Bogišić, Valtazar. 1878. *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*. Beograd.
- Bošković-Stulli, Maja. 1964. *Narodne epske pjesme II*. Zagreb: Zora; Matica hrvatska (Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 25).
- Bošković-Stulli, Maja. 1978. Usmena književnost. U: *Povijest hrvatske književnosti*, knj.1. Zagreb: Liber - Mladost, 7-353.
- Botica, Stipe. 1996. Usmene lirske pjesme. Zagreb: Matica hrvatska (Stoljeća hrvatske književnosti).
- Braun, Maximilian. 1963. "Zum Problem der serbokroatischen Volksballade". *Opera Slavica* 4:151-174.
- Broz, Ivan; Bosanac, Stjepan. 1896. *Junačke pjesme, knjiga prva* [HNP1]. Zagreb: Matica hrvatska.
- Coote, Mary P. 1977. "Women's Song in Serbo-Croatian". *Journal of American Folklore* 356: 331-338.
- Delorko, Olinko. 1951. *Hrvatske balade i romance*. Zagreb: Zora.
- Delorko, Olinko. 1956. *Zlatna jabuka: hrvatske narodne balade i romance, II*. Zagreb: Zora.
- Delorko, Olinko. 1963. *Narodne lirske pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska; Zora (Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj.23).

- Delorko, Olinko. 1964. *Narodne epske pjesme, I*. Zagreb: Matica hrvatska; Zora (Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 24).
- Delorko, Olinko. 1969. *Ljuba Ivanova: hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji*. Split: Matica hrvatska.
- Dukić, Davor. 1992. *Zmaj, junak, vila: antologija usmene epike iz Dalmacije*. Split: Književni krug.
- Entwistle, William. 1951. *European Balladry*. Oxford: Clarendon Press.
- Hangi, Antun. 1990. *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost.
- Krstić, B. [Branislav]. 1956. "Luka Marjanović i Nikola Andrić kao izdavači narodnih pesama". *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XX/3-4: 241-253.
- Maglajlić, Munib. 1981. "Tema zlosretne nevjeste u muslimanskoj baladi". *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu* 10: 139-157.
- Maglajlić, Munib. 1983. "Orijentalni utjecaji na muslimansku baladu". *Makedonski folklor* 31:25-31.
- Maretić, T(omo). 1907. *Metrika narodnih naših pjesama*. Zagreb.
- Marković, Franjo. 1869. "O baladah i romancah". *Vienac* I/br. 44:760-771.
- Marković, Franjo. 1899. "Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci". *Rad JAZU* 138:118-205.
- Murko, Matija. 1951. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike, I-II*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Perić-Polonijo, Tanja. 1996. *Tanahna galija*. Split: Književni krug.
- Schmaus, Alois. 1971. "Vrsta i stil u usmenom pjesništvu". U Maja Bošković-Stulli: *Usmena književnost: izbor studija i ogleda*. Zagreb: Školska knjiga, 59-63. [Prvi put u zborniku "Rad kongresa folklorista Jugoslavije" u Varaždinu 1957., Zagreb 1959.]
- Solar, Milivoj. 1994. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tresić Pavičić, Ante. 1894. "Prvi pokušaj prispodobe hrvatske narodne poezije sa španjolskom". *Mlada Hrvatska* 1:14-22.
- Vraz, Stanko. 1841. *Glasi iz dubrave žerovinske*. Zagreb.
- Zumthor, Paul. 1990. *Oral Poetry: an introduction*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schirmunski, Viktor [Žirmunskij, Viktor]. 1961. *Vergleichende Epenforschung*. Berlin: Akademie-Verlag.